

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти

**Методика проведення уроків у початковій школі в умовах
воєнного стану**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття рівня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 211-М групи
Чала Катерина Вікторівна
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної програми
«Початкова освіта»

Керівник: докторка педагогічних наук,
професорка Петухова Любов Євгенівна

Рецензент: Омельчук Світлана Вікторівна

Івано-Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади вивчення та реалізації методик проведення уроків у початковій школі в умовах воєнного стану.....	7
1.1 Ключові дефініції проблеми дослідження.....	7
1.2 Шляхи формування сприятливих умов для навчання учнів початкової школи під час воєнного стану.....	10
1.3 Організація дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти в 2022/2023 та 2023/2024 навчальних роках.....	12
РОЗДІЛ 2. Організаційно-педагогічні умови проведення уроків у початковій школі під час війни.....	17
2.1 Компаративний аналіз методик проведення уроків у довоєнний та воєнний періоди.....	17
2.2 Виокремлення індикаторів ефективності уроків у воєнний час.....	24
2.3 Аналіз змін у навчальних навичках учнів	32
2.4 Використання інструментів комунікації та зворотного зв'язку в освітньому процесі в умовах війни.....	36
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Внаслідок війни з Російською Федерацією освітня сфера України, подібно іншим аспектам суспільства, пройшла значні зміни. Попри продовження повномасштабного вторгнення освітній процес у школах України триває.

Освітня спільнота гармонійно працює над створенням безпечного та високоякісного освітнього середовища, забезпечуючи права всіх його учасників, незалежно від їх місця перебування, чи то в Україні, чи за її межами. У ситуації воєнного стану освітній процес вимагає впровадження новаторських методів навчання, оперативних рішень та швидких підходів, адаптованих до сучасних умов [2].

Шлях України до інноваційного розвитку економічної сфери призвів до модернізації всіх галузей, включаючи освітні установи. Освітні установи, що інтегрують інноваційні розробки у свою діяльність та ефективно використовують досягнення науки, виступають як динамічний фактор для просування інновацій та необхідних суттєвих змін у сфері освіти.

Традиційні підходи до методики проведення уроків у початковій освіті України визначено в працях Савченко О.Я., Масол Л.М., Скворцової С.О., тощо.

Нова українська школа покликана формувати навчання та розвивати компетентності. Умови змінюються, і освітній процес потрібно пристосовувати до потреб освітніх учасників. Таким чином, ключовим елементом у Національному технопарку для підвищення якості освіти є впровадження компетентнісної освіти в освітній простір. Це включає в себе використання оффлайн та онлайн ресурсів як цінних орієнтирів освіти, а також радикальне оновлення системи підготовки та підтримка висококваліфікованого вчителя в рамках концепції "Нова українська школа". Прогрес інноваційних технологій являє собою основу масштабних реформ в галузі освіти, котрі перетворюють її на продуктивний сектор економіки.

Концептуальні принципи змін у сфері освіти, що визначені Концепцією Нової української школи, інтерпретують ідеологію освітніх трансформацій, які

визначені в нормативних актах України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту». Ці трансформації визначають основні напрями реформування з метою створення нового вдосконаленого навчального середовища, яке служить передумовою для інноваційної діяльності та впроваджено новими Державними стандартами на всіх рівнях освіти. Навчальний процес може вважатися ефективним лише у тому випадку, якщо він не лише успішно відповідає на сучасні суспільні потреби, а й встановлює загальні стратегії для розв'язання майбутніх викликів. Створення інтелектуальної еліти у країні, що включає в себе вчених, дослідників, громадських діячів і інноваторів, є ще однією ключовою складовою розвитку освітнього середовища. Це означає підтримку майбутніх лідерів у галузі світової науки та високих технологій, впровадження STEM-освіти, обладнання відповідних лабораторій та підвищення статусу вчителя як професійної еліти нації.

Інновацію в сфері освіти розглядають як впроваджене нововведення в змісті, методах, прийомах та формах навчально-виховної діяльності, а також в організації управління освітньою системою. Це також включає організаційну структуру навчальних закладів, засоби навчання та виховання, а також підходи до надання соціальних послуг у сфері освіти. Це суттєво підвищує якість, ефективність та результативність освітнього процесу, завдяки чому інноватика в педагогіці відповідно до врахувань новітніх процесів у освіті повинна включати конкретні теоретичні блоки понять і принципів, а саме: розробка інновацій в освітній сфері, усвідомлення нового соціально-педагогічним співтовариством, впровадження новаторських педагогічних підходів і розробка рекомендацій для теоретиків і практиків щодо розуміння та управління новими процесами в освіті [3].

Джерельна база щодо опису методики навчання в умовах воєнного стану в Україні досить малочисельна, майже відсутня. Але нові наукові підходи розробляються, аргументуються й запроваджуються майже щодня. Це пояснюється відносно нещодавнім розвитком дослідження науковцями даного напрямку.

Актуальність теми полягає у виборі з-поміж існуючих методичних рекомендацій ефективних методик для проведення уроків в умовах воєнного стану.

Сучасний світ, в якому ми живемо, вимагає від освітнього процесу адаптації до найрізноманітніших викликів та змін. Один із таких надзвичайних контекстів, які можуть докорінно змінити умови навчання, - це воєнний стан. У сучасному світі, де конфлікти та кризові ситуації стають все більш розповсюдженими, важливо мати належну підготовку та стратегії забезпечення неперервності навчання дітей, зокрема в початковій школі.

Магістерська робота "Методика проведення уроків у початковій школі в умовах воєнного стану" базується на переконанні, що освіта є ключовим чинником розвитку суспільства та майбутньої країни, й навіть у найважливіших умовах ми повинні забезпечити дітям доступ до знань та навчання.

У цій роботі ми розглянемо вплив воєнного стану на освітній процес у початковій школі, визначимо основні проблеми, з якими стикаються педагоги, та розглянемо різні методи та стратегії, які можуть бути застосовані для забезпечення навчання в таких умовах.

Об'єктом дослідження магістерської роботи є освітній процес початкової школи в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови організації уроків в початковій школі.

Мета магістерської роботи полягає в аналізі та підборі ефективних методик для учителів початкової школи та освітніх адміністраторів щодо проведення уроків в умовах воєнного стану.

Завдання:

1. Розкрити поняття проблеми, нормативну базу.
2. Виокремити шляхи формування сприятливих умов для навчання учнів початкової ланки освіти під час воєнного стану.
3. Порівняти традиційну та сучасну методики проведення уроків у початковій школі під час війни.

4. Розробити організаційно-педагогічні умови ефективної реалізації методик початкової школи в воєнний час.

5. Виокремити індикатори та інструменти ефективності навчання в воєнний час.

Наукова новизна: визначення організаційно-педагогічних умов організації уроків при ефективному підборі методик навчальної роботи.

Практичне значення роботи полягає у розгляді, порівнянні, аналізі існуючих інноваційних методик та виборі найбільш оптимальних, які у подальшому можуть використовуватися у навчальному процесі. Робота розроблена з перспективою, що вона стане цінним ресурсом для всіх, хто цікавиться забезпеченням якісної освіти учнів початкової школи в кризисний період.

Під час написання роботи були використані наступні методи дослідження: теоретичні (вивчення законодавчої бази, шкільної документації, методичного забезпечення, аналіз традиційного освітнього процесу), практичні (опитування вчителів, учнів та їх батьків), методи математичної статистики (під час оформлення таблиць, графіків) та інші.

Результати магістерського дослідження були опубліковані в статті «Адаптація до нових реалій навчання учнів початкової школи», що входить до електронного альманаху «Магістерські студії» (Випуск XXIII)(2023); відображені в тезах «Сучасні виклики навчання, виховання та розвитку учнів молодшого шкільного віку в рамках Нової української школи» всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (2023); обговорювались на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти.

Структура дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел (45 найменувань). Загальний обсяг сторінок становить – 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади вивчення та реалізації методик проведення уроків у початковій школі в умовах воєнного стану

1.1 Ключові дефініції проблеми дослідження

Навчальний процес являє собою складне, багатовимірне явище. Питанням розробки методик навчання займалися різні педагоги з давніх часів. Ще в текстах давньокитайських філософів виокремлювалось, що вчителю та його учню необхідне одночасне вдосконалення, що вчитель і учень «ростуть» разом. Ефективністю педагогічного процесу були наступні основи: згода між наставником і учнем, легкість навчального процесу, досить томливе міркування. Значним внеском цивілізаційного розвитку стародавньої епохи виокремлювалась поява Квінтіліана – першого "штатного" педагога.

Епоха Середньовіччя містила в собі становлення й розвиток прикладних умінь та навичок, що передувало створенню сприятливих умов для включення зі традиційної в сучасну інформаційну цивілізацію. Обличчя педагогіки набувало нових нарисів. У школі італійського педагога Вітторіно де Фельтре отримали свою реалізацію ідеї гуманізму [4].

Дидактичні засади Яна Амоса Коменського охоплюють практично всі проблемні аспекти, котрі є предметом сучасної педагогіки. Його намагання зробити освітній процес чітко організованим та цілеспрямованим виокремлені в безлічі праць, особливо в «Великій дидактиці» [5, с. 74-80].

На думку Макаренка А.С., оволодіння педагогічною майстерністю і методологічною системою реально кожному [6, с. 9]. Але даний аспект включає в себе практичний досвід, адже саме в ньому лежить формування майстерності. Але даним джерелом є лише праця, котра осмислена зі сторони забезпечення її сутності, цілей і технології діяльності. Педагогічна майстерність являє собою сплав індивідуально-ділових компетентностей і професійних надбань та можливостей учителя [7, с. 68].

За Фіцулою М.М. методологічна засада педагогіки являє собою наукове підґрунтя пояснення базових явищ в педагогіці і розкриття їх закономірностей [8, с. 15].

У темі нашого дослідження будуть важливі такі дефініції, як: система, метод, методика, методологія, технологія, тощо.

Система являє собою сукупність певних елементів, які перебувають у зв'язках один з одним, утворюючи при цьому певну сукупність [8, с. 610]. Тому методичну систему можна трактувати як єдине дидактичне утворення, котре містить у своєму арсеналі взаємопов'язані складники: здобувачів освіти, педагогів, цілі, зміст, методи, засоби, організаційні форми навчання, а також регулярний контроль і діагностику [9, с. 610-611].

Методи навчання є одночасно і історичною, й соціальною категорією, бо змінюються в процесі еволюційного розвитку суспільства. З часом змінюються умови життя, відбуваються реформи в навчальних закладах, вдосконалюється зміст освіти, оновлюються способи діяльності і, як наслідок, розробляються нові методи, або покращуються традиційні. Давайте розглянемо різні підходи до визначення терміну «метод навчання». Визначення Данилова М.А. вбачає метод навчання як «логічний спосіб, що використовується вчителем, за допомогою якого учні свідомо засвоюють знання і розвивають вміння та навички» [10, с. 23].

За визначенням Бабанського Ю.К. «метод навчання – спосіб взаємодії вчителя й учнів, спрямований на вирішення завдань навчання» [11, с. 34]. На думку Махмутова М.І. «**Метод навчання** – це система правил педагогічної взаємодії, що базується на принципах, якими керуються вчитель і учні при виборі прийомів та способів конкретних дій, щоб досягти визначеної мети» [12, с. 87]. «Методи навчання можна розглядати як способи спільної діяльності вчителя та учнів з метою досягнення конкретного навчального завдання» – так трактує Голуба Б.О. [13, с. 58]. Як «способи викладання, спрямовані на глибоке, усвідомлене і стійке освоєння знань учнями, а також забезпечують керівництво їхньою пізнавальною діяльністю» трактує методи навчання Баранов С.П. [14, с. 69].

Гончаренко С.У. в своєму українському педагогічному словнику визначає **метод** як «спосіб пізнання, дослідження або практичного здійснення чогось». Методи навчання визначаються як «упорядковані способи тісної взаємодії педагога й учнів, котрі мають спрямування на розв'язок навчально-виховних цілей». Доцільний вибір методів згідно цілей і змісту навчання, а також врахування індивідуально-вікових особливостей учнів молодшого шкільного віку сприяє ефективному освітньому процесу [15, с. 155].

Методика за Гончаренко С.У. трактується як «Комплекс методів і прийомів ефективного виконання будь-якої роботи; наука, що вивчає методи викладання конкретної науки або предмета», а методологія як «вивчення наукового методу для розуміння та змінення світу або дослідження методів, які використовуються в конкретних наукових областях» [15, с. 156].

Академічний тлумачний словник української мови трактує **технологію** як «певну сукупність знань, даних про черговість окремих виробничих операцій під час виробництва, а також як навчальний предмет, котрий викладає окреслені знання й відомості» [16, с. 106].

Бондар В.І. у своєму підручнику «Дидактика», побудованому у формі евристичної бесіди, охарактеризував структуру педагогічних явищ, рівні узагальнення: дидактичної теорії, процесу та методу навчання. Він розглядає інваріантність структури цих педагогічних явищ, що сприяє перетворенню дидактики із суто теоретичної, інформаційно-повідомлюваної навчальної дисципліни в прикладну, виконуючу при цьому місце філософії у педагогічній освіті, підходи до розробки методик і технологій навчання. В додатку подана модульна технологія вивчення дидактики [17, с.215].

Байбарою Т.Н. було охарактеризовано психолого-педагогічний зміст, який є базисом побудови системи методичного керівництва впровадженням комплексного навчання природознавства в початковій освіті, котра передбачає розвиток педагогічного мислення учителя та стимулює його творчий підхід до оцінювання та вирішення конкретних педагогічних завдань, тощо [18].

Одним з аспектів вивчення мови в молодших школярів є мовленнєва діяльність. В програмах для середньої загальноосвітньої школи передбачається, що учні отримають базові знання про мову та мовлення. Однак велика увага приділяється розвитку всіх аспектів мовленнєвої діяльності, таких як аудіювання, говоріння, читання і письмо. Методика навчання грамоти за «Букварем» Вашуленка М.С., Скрипченко Н.Ф. засновані на мовленнєвих принципах і використовують малюнки, тексти та вправи в якості інструментів [19].

Отже, проблема методів навчання завжди була однією з основних тем вітчизняної дидактики. Це питання залишається актуальним і досі, оскільки формування самостійно мислячих та креативних особистостей передбачає пошук нових шляхів та ефективних методів навчання. Методи навчання спрямовані на реалізацію стратегічної глобальної мети людства, яка полягає в формуванні особистості, що розвивається в усіх аспектах та досягає гармонії.

1.2 Шляхи формування сприятливих умов для навчання учнів початкової школи під час воєнного стану

Війна вносить свої корективи на багатьох фронтах, освітянський – не виключення. Педагоги мають докласти максимум зусиль для створення ефективного навчального середовища. Цілеспрямований розвиток мотивації - шлях до передових надбань і розвитку нації.

Стосовно доцільності забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування освітньої системи, зокрема, в сфері підготовки вчителя початкової освіти в установах вищої освіти та його успішному подальшому виконанні обов'язків у загальноосвітній школі зазначається в законодавстві України, такому як «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, у Державній програмі «Вчитель», «Про позашкільну освіту» та інших нормативних актах. Це є передумовою до детального аналізу та переоцінки

освітніх надбань, чинних систем інформації та проведення науково-педагогічних досліджень, спрямованих на вдосконалення навчального середовища, знаходження шляхів його подальшого ефективного розвитку [7, с. 10].

Освіта в умовах воєнного конфлікту - робота сфери освіти після повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року. [20].

Навчання учнів початкової школи під час воєнного стану є складним завданням, котре постає перед педагогами та батьками. Більшість дітей потребують особливої уваги та підтримки в таких умовах. Щоб створити сприятливі умови для навчання, варто дотримуватись основних принципів, котрі були виокремлені нами під час проведення бесід із практикуючими педагогами в умовах воєнного стану:

- забезпечення безпеки дітей у навчальному закладі – відповідальність усіх учасників освітнього процесу. Варто вводити необхідні заходи для захисту від можливих небезпек. Прикладом такої роботи може бути облаштування бомбосховища, контроль за наявністю та наповненням аптечок, обізнаність учнів про їх дії під час загрози для їхнього життя;
- забезпечення психологічної підтримки учням та вчителям. Регулярні бесіди зі психологами та психологічні тренінги допомагають подолати стрес та страх;
- розробка гнучких планів навчання, котрі дозволяють адаптуватися до непередбачуваних умов;
- використання різноманітних педагогічних методів та форм навчання, щоб зробити уроки цікавими та змістовними. Наприклад, можна застосовувати такі методи навчання, як: організації та саморегуляції навчально-пізнавальної діяльності, підтримки і мотивації учіння, контролю та індивідуального контролю у процесі навчання, бінарні. Розповідь, бесіда, дискусія, робота з книгою, демонстрація, ілюстрація, вправи, пізнавальна гра, методи програмованого навчання мають пряму принадність для виконання

навчаючої, розвиваючої, виховної, спонукаючої, контрольної-коректуючої функцій;

- важливо підтримувати відкриту та чесну комунікацію з батьками, щоб обмінюватися інформацією про навчання та благополуччя дітей;
- наявність обширної науково-методичної бази та зручної сучасної інфраструктури значною мірою покращить процес навчання в школі;
- педагоги мають розуміти та створювати механізми підтримки сімей, які можуть опинитись у важкій ситуації через воєнний стан;
- врахування в роботі педагогічних працівників індивідуальних особливостей кожного учня та забезпечення можливості додаткової допомоги для тих, хто її потребує поліпшить результати навчання;
- забезпечення регулярності та прогнозованості подій, відчуття стабільності – один з основних напрямів роботи вчителя;
- важливо формувати в дітей почуття патріотизму, відповідальності за власну країну та активну громадянську позицію [21];
- встановіть ефективний зв'язок із місцевими органами для отримання необхідної підтримки та актуальної інформації.

Важливо пам'ятати, що кожна ситуація унікальна, й дії слід визначити з урахуванням конкретних умов та можливостей.

1.3 Організація дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти в 2022/2023 та 2023/2024 навчальних роках

Останнім часом світ все більш свідомо переходить до цифровізації, не оминув цей процес і освіту. З'являється все більший попит до застосування онлайн технологій у навчанні. Це є наслідком підвищення вимог до вищої освіти та необхідністю змін у професійній діяльності.

Педагоги створюють безпечне освітнє середовище для проведення навчального процесу. Організація цього процесу може відбуватися як у традиційному, так і у дистанційному режимах, або за змішаною формою, що поєднує обидва ці режими.

У залежності від безпекової ситуації в населеному пункті, може змінюватися форма організації освітнього процесу протягом навчального року.

Налічують багато визначень терміну «дистанційне навчання».

Визначення форм здобуття освіти в законодавстві України звучить наступним чином: «Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуальний процес здобуття освіти, під час якого взаємодія викладача та учня, які знаходяться на певній дистанції один від одного, відбувається завдяки спеціалізованому середовищу, яке працює використовуючи інформаційно-комунікативних технологій» [1].

Оксфордський словник тлумачить дистанційне навчання як «Спосіб навчання, під час якого немає необхідності відвідувати школу, коледж або університет, тобто навчання проходить там, де людина проживає, як правило, завдання, які необхідно виконати, надаються через Інтернет» [22].

Дистанційне навчання - зручний спосіб проведення уроків у воєнний час. Він допомагає реалізувати безперервність навчання учнів молодшого шкільного віку.

У 2022/2023 та 2023/2024 навчальних роках в закладах загальної середньої освіти в Україні дистанційне навчання організовано відповідно до чинних нормативних актів та рішень органів влади, включаючи:

- Закони України, такі як «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про внесення змін до деяких законів України в сфері освіти для регулювання окремих аспектів освітньої діяльності в умовах воєнного стану» (№7325 від 28.04.2022), «Про забезпечення функціонування української мови як державної», та інші законодавчі акти України, тощо;
- Указ Президента України від 16 березня 2022 року № 143 «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні»;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року»;
- Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2020 № 2205, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 10 листопада 2020 р. за № 1111/35394. Вимоги щодо організації навчального процесу зазначено у Санітарному регламенті для закладів загальної середньої освіти. Норми щодо розробки розкладу уроків та розподілу навчального навантаження на тиждень, а також максимальну кількість годин (навчальних занять) тижденного навантаження учнів можна знайти в додатках 7 та 8.

Відповідно до положень розділу V, пункту 8 Санітарного регламенту, під час застосування технічних засобів навчання на навчальних заняттях слід здійснювати чергування різних видів навчальної діяльності.

Тривалість неперервної освітньої діяльності з використанням технічних засобів під час навчальних занять повинна дотримуватися наступним чином: для першокласників - не більше 10 хвилин, а для здобувачів освіти 2-4 класів - не більше 15 хвилин. Після даних занять вкрай необхідне проведення фізкультхвилинок, руханок та вправ гімнастики для очей.

У умовах воєнного стану чи іншої надзвичайної ситуації тривалість неперервних навчальних занять при використанні синхронного дистанційного навчання не повинна перевищувати для учнів:

- 1-2 класів: 2 заняття по 30 хвилин або 3 заняття по 20 хвилин;
- 3-4 класів: 2 заняття по 45 хвилин або 3 заняття по 30 хвилин або 4 заняття по 20 хвилин.

Відповідно до Закону України «Про освіту», заклади освіти користуються автономією, що виявляється у їхній здатності самостійно, незалежно вирішувати питання, пов'язані з академічним (освітнім), організаційним, фінансовим,

кадровим та іншими аспектами своєї діяльності в рамках та відповідно до визначених законом норм і порядку.

Згідно з четвертою частиною статті 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту», відповідальність за управління освітнім процесом та управління діяльністю закладу загальної середньої освіти покладена на його керівника [23].

У ситуації воєнного стану рекомендується виконувати освітні, навчальні програми та навчальний план, оптимізуючи матеріал, стимулюючи самостійну навчальну діяльність учнів та здійснюючи додаткові консультації, використовуючи технології дистанційного навчання. Ці рекомендації визначені наказом Міністерства освіти і науки України від 1 квітня 2022 року № 290 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих аспектів завершення 2021/2022 навчального року».

Поміж проведенням навчальних занять, необхідно також забезпечити психологічну підтримку дітей, оскільки намагатися перевантажити їх в таких умовах є неправильним. [24].

Період молодшого шкільного віку є ключовим для оволодіння дитиною навчальною діяльністю та формування мотивів навчання. Варто пам'ятати про основи психології цього періоду, про те, що вони важливі як для особистісного розвитку, так і для успішного навчання на віддаленій основі. Виділяють наступні психологічні аспекти, котрі варто враховувати при дистанційному навчанні молодших школярів:

- адаптація до школи: діти потребують підтримки у період адаптації до нового навчального середовища. Важливо створити комфортні умови для навчання вдома;
- навчальна діяльність: молодший школяр активно вивчає світ через гру, спостереження та практичні дії. Важливо підтримувати ці інтереси під час дистанційного навчання;

– мотивація: формування мотивації до навчання є ключовим завданням. Дитина повинна розуміти, чому важливо вивчати предмети та як це пов'язано з її особистим розвитком;

– спілкування: взаємодія з однолітками та дорослими є важливою частиною навчального процесу. Дистанційне навчання не повинно обмежувати можливості спілкування;

– емоційна сфера: діти можуть відчувати хвилювання, стрес та незручність через зміну формату навчання. Важливо підтримувати їх емоційний стан;

– організація часу: дистанційне навчання вимагає дисципліни та планування. Варто мати чітко визначений розклад та відстежувати прогрес.

Цей період навчання має бути продуктивним та цікавим для молодших школярів [25].

РОЗДІЛ 2. Організаційно-педагогічні умови проведення уроків у початковій школі під час війни

2.1 Компаративний аналіз методик проведення уроків у довоєнний та воєнний періоди

Під час воєнного конфлікту і після його завершення головним завданням освітньої галузі було, є і залишається забезпечення якості освіти на всіх рівнях. Це призводить до необхідності проведення наукових досліджень в галузі освіти та використання їх результатів у педагогічній практиці, впровадження інноваційних технологій, надання школам нових засобів навчання, а також забезпечення їх науково-методичною та навчальною літературою.

В наш час освітній процес у початковій школі спрямований на втілення стандартів початкової освіти, визначених Державою з включенням досягнень і викликів за результатами застосування реформи загальної середньої освіти за Концепцією «Нова українська школа». Пріоритетом є організаційне забезпечення таких напрямків освітньої діяльності:

- проведення навчання у форматах очної, дистанційної та змішаної форм;
- підвищення результативності навчання молодших школярів за допомогою компетентнісно-орієнтованого підходу, базованого на індивідуальних та диференційованих методиках;
- посилення національно-патріотичного виховання та формування активної громадянської позиції [26];
- удосконалення заходів безпеки життєдіяльності;
- забезпечення психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

Навчання в сучасних умовах має спиратися на різницю досвіду, деякі навички не передбачені державними стандартами, таких практик немає в жодних навчальних програмах.

Проведення уроків у початковій школі суттєво відрізняється у довоєнний та воєнний стан через різні особливості та вимоги. Щодо їх специфіки:

1. Навчальні заняття:

- У звичайних умовах уроки здійснюються за стандартною програмою та розкладом затвердженим закладом освіти, спрямовані на навчання та розвиток учнів відповідно до вікових потреб.

- У воєнний період може бути обмежений доступ до навчальних закладів через загрозу безпеці. Навчальні заняття можуть бути призупинені або проводитися в спеціальних умовах, наприклад, у бомбосховищах або в інших безпечних місцях. Очне навчання стало майже неможливим. Школи перейшли на дистанційний або змішаний формат.

2. Безпека та евакуація:

- У довоєнний час безпека учнів під час навчання не стояла під загрозою, тому особливих заходів з евакуації на уроках не проводилось. Були лише щорічні заплановані заходи. Наприклад, як діяти під час повені або іншого стихійного лиха, що робити під час хімічної загрози або терористичної атаки на школу.

- Під час воєнних дій важливо забезпечити безпеку учнів. Учні та педагоги повинні бути обізнаними у процедурі евакуації та діям у разі аварії або обстрілу [27].

У нормативах для вчителів початкових класів та вчителів загальної середньої освіти, а також директорів освітніх установ визначено компетентності, серед яких є здоров'язбережувальна, що являє собою здатність освітянина надавати домедичну допомогу учасникам навчального процесу. Розвиток вмінь і здатностей у наданні домедичної допомоги вимагає більше часу, ніж один навчальний курс, адже знання, вміння та навички, котрі не практикуються, з

часом забуваються, тому навчатися та застосовувати на практиці вміння у наданні домедичної допомоги потрібно вдосконалювати з регулярністю.

Кожен український громадянин повинен володіти навичками домедичної допомоги та мати здатність надавати її постраждалим, як визначено про це у статті 21 Кодексу цивільного захисту України. [28].

3. Педагогічні методи та прийоми:

- Довоєнний стан: у звичайних умовах педагог має необмежений вибір різних педагогічних методів та засобів для досягнення навчальних цілей.
- У воєнний період може бути обмежена можливість використання традиційних навчальних засобів. Педагоги можуть шукати творчі способи передачі знань, використовуючи обмежені ресурси, бо уроки відбуваються не лише в навчальних аудиторіях, а й у бомбосховищах.

Шаталов В., український педагог, наголошував, що у його арсеналі налічується понад тисячу прийомів. Проте в процесі викладання він застосовує лише 30 методів, вказуючи на те, що прийоми входять до складу методу. Абсолютно кожен педагог повинен експериментувати та відібрати найефективніші прийоми, особливо в умовах воєнного часу, де молодші школярі можуть реагувати відмінно. Застосування індивідуальних прийомів дозволяє кожному вчителю розвивати власний стиль, що сприяє ефективному засвоєнню навчального матеріалу учнями. [29].

Пізнавальні мультфільми позитивно сприятимуть ефективному засвоєнню знань за певними навчальними темами.

4. Психологічна підтримка:

- Довоєнний стан: психологічний стан дітей переважно залежить від їхньої особистості та родинних ситуацій [30].

В умовах війни учням може знадобитися додаткова психологічна підтримка через стресові ситуації та травматичні події. Діти більш вразливі. Їм важливо відчувати близький емоційний контакт з оточуючими, мати друзів як серед однокласників, так і за межами школи. Вчителям варто звертати достатньо уваги на психологічний стан не лише дитини, а й батьків. Ефективним є підхід

трисуб'єктної дидактики, що представляє собою один із напрямів педагогічної науки, що вивчає загальні закономірності, принципи та засоби організації навчання. Цей підхід сприяє свідомому та міцному засвоєнню системи знань, умінь і навичок в рамках взаємодії учня, вчителя та батьків на рівноправних засадах [31, с. 173].

Загальною метою в усіх випадках залишається навчання та розвиток дітей, але воєнний стан може створювати значні проблеми для освітнього процесу та вимагати адаптації методів і умов проведення уроків для забезпечення безпеки та максимальної ефективності.

В умовах воєнного стану функціонування системи освіти характеризується активним пошуком інноваційних форм організації освітнього процесу, нових підходів до навчання, а також використанням ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Враховуючи це, підтримка інновацій у сфері освіти під час воєнного стану є одним із основних напрямків діяльності Міністерства освіти і науки України та його відповідних підрозділів.

Неоминути й те, що в наш складний час і самі педагоги стали більш активно займатися пошуком шляхів вирішення проблем щодо організації навчання дітей молодшого шкільного віку, й не лише. Багато освітніх установ відкрили безкоштовний доступ до своїх навчальних та методичних матеріалів через онлайн-платформи. Наприклад, школа «Оптіма» надає можливість учням з усієї України, які мають доступ до Інтернету, використовувати їхні ресурси після реєстрації. Онлайн-платформа від наукового ліцею ім. Кліма Чурю - мова також доступна для користувачів. Команда онлайн-школи Grand-Ехро розширила доступ до 532 кейс-уроків для учнів, які можуть використовувати їх для навчання, розвитку та відпочинку під час воєнного конфлікту. «Атмосферна школа» пропонує безкоштовно скористатися пакетом «Слухач» у період дії воєнного стану, а центр дистанційної освіти А+ проводить уроки в ZOOM для всіх дітей України.

Розроблено всебічну навчальну програму з позашкільної освіти в оздоровчому напрямку під назвою «Основи безпеки життєдіяльності в умовах

бойових дій». До цієї програми створено методичні рекомендації, які є вільно доступними, включаючи ефективні практики психолого-педагогічного супроводу та підтримки учасників навчального процесу в умовах війни. Серед цих рекомендацій можна виділити такі теми, як «Стрес як ресурс», «Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум», «Особливості організації дистанційного навчання під час воєнного стану», «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій», «Самодопомога в умовах стресу», «Долоньки миру» та інші [3].

Отже, навчання традиційне й під час війни має ряд відмінностей, котрі можна побачити навіть «неозброєним» оком. Нами було здійснено компаративний аналіз традиційного освітнього процесу (за даними Петухової Л.Є.) [7, с.89-91] та за умов війни (шляхом бесід та опитувань практикуючих педагогів очної/дистанційної/змішаної форм навчання в Україні та адаптованої офлайн школи закордоном). Результати аналізу ми оформили в вигляді таблиць 2.1 та 2.2.

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика мети, принципів та змісту

Назва компонента	Традиційна педагогічна система	Навчання під час воєнного стану
Мета навчання	Опанування та засвоєння навчального матеріалу. Озброєння учнів системою знань, умінь і навичок.	Психологічна підтримка, спілкування, перемикання уваги дітей. Озброєння учнів системою знань, умінь і навичок. Створення сучасного інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища. Цілеспрямований розвиток самодостатньої особистості.
Принципи навчання	<i>Принцип науковості</i> (спирається на закономірний зв'язок між змістом науки і навчального предмету). <i>Принцип систематичності і послідовності</i> . <i>Принцип наочності</i> (ефективність навчання залежить від ступеня концентрації сприйняття всіх органів почуттів людини). <i>Принцип спрямування навчання</i>	<i>Принцип зв'язку навчання з життям</i> (зв'язування навчання з реальними ситуаціями і прикладами, що сприяє кращому розумінню та застосуванню знань). <i>Принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей</i> . <i>Принцип необхідності неперервної самоосвіти</i> (зміщення акцентів з формування фіксованого набору знань, умінь, навичок у студента на формування мотивації і навичок постійного самовдосконалення).

	<i>на вирішення проблеми взаємозв'язку завдань освіти, виховання і розвитку (цей принцип через основні завдання</i>	Забезпечення безпеки та емоційного благополуччя учнів є найважливішим пріоритетом. Врахування гнучкості в навчанні, оскільки умови можуть швидко
--	---	--

Продовження табл.2.1

	навчання виявляє після цього опосередкований вплив на всі наступні компоненти навчання, включаючи і аналіз його результатів).	змінюватися. <i>Принцип свідомості та ясності</i> (використання доступної мови та наглядних засобів для забезпечення зрозумілості матеріалу). <i>Принцип активності навчального середовища</i> (середовище виступає третім рівноправним активним суб'єктом навчального процесу).
Зміст навчання	Класичне навчання, технократичне.	Інтегрований, орієнтований на практичне застосування аспект діяльності. Під час розроблення календарно-тематичного плану вчитель самостійно визначає послідовність формування очікуваних результатів навчання, враховуючи при цьому послідовність змісту в обраному підручнику та можливості учнів класу. Педагог самостійно визначає кількість годин на вивчення програмових тем. Вибір змісту і форм організації такої навчально-пізнавальної практики заклад освіти.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика методів, засобів та форм навчання, форм контролю

Методи навчання	Репродуктивні, пояснювально-ілюстративні. Слідування еталонам (тобто репродуктивна діяльність, засвоєння та відтворення учнями фіксованих знань і способів діяльності), що відповідає традиційним дидактичним цілям навчання як засвоєння пред'явлених зразків.	Проблемно-пошукові, дослідницькі. Продуктивна, пошукова діяльність. Веб-системи навчання (онлайн та офлайн), мультимедійні методи представлення навчальної інформації. Використання ігрових методів та практичних завдань для активізації навчання. Забезпечення можливостей для гри та творчості, які сприяють психологічному розвитку. Використання інноваційних технологій: проектної, проблемного навчання, ігрової, критичного мислення, інформаційно-комп'ютерної.
Засоби навчання	Наочні засоби. Слово викладача – для передачі знань, підручники, кінофільми, магнітофон, навчальні пристрої, картини, карти, таблиці, машини, прилади, препарати, моделі, колекції, інструменти, історичні і	Інформаційно-комунікаційні технології (мультимедійне інтерактивне обладнання, електронні тренажери, електронні підручники, мультимедійні бібліотеки, віртуальні музеї та лабораторії, системи моделювання явищ і процесів). Надання доступу до записів проведених відео-

	географічні карти, графіки, діаграми та ін. Технічні засоби. Відеозаписи, радіо- і телевізійні передачі, діафільми, діапозитиви,	уроків. Ефективна система моніторингу навчальної діяльності. Дистанційні засоби організації самостійної роботи. Використання навчальних посібників,
--	--	---

Продовження табл.2.2

	транспаранти, кінопроектори, телевізори.	зошитів з друкованою основою, що доповнюють зміст підручників, є необов'язковим і може мати місце в освітньому процесі лише за умови дотримання вимог щодо уникнення перевантаження учнів.
Форми навчання	Переважає очна форма, під час ковіду – дистанційна була.	У 2023/2024 навчальному році робота загальноосвітніх закладів може відбуватися в різних режимах, включаючи очний, дистанційний та змішаний, з урахуванням безпекових умов. Більшість закладів освіти надає перевагу змішаній або дистанційній формі.
Форми контролю	Переважає зовнішній поопераційний контроль у межах жорстко заданих правил. Домінує оцінка результату викладача (поточний, підсумковий контроль). Відсутність балансу між контролем і самоконтролем. Відсутність ефективної системи контролю індивідуальної траєкторії навчання кожного студента.	Оцінювальну діяльність здійснюють відповідно до Методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів 1-4 класів закладів загальної середньої освіти, що затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2021 № 813. У випадках, коли не зазначено, рішення щодо оцінювання результатів навчання здобувачів освіти, керуючись правом на автономію у професійній діяльності, приймає вчитель; за потреби, зокрема за умови масовості ситуації, погоджує його з керівництвом закладу загальної середньої освіти/фаховим методичним об'єднанням. Водночас у таких випадках учитель бере на себе відповідальність за прийняті рішення, що є проявом його професійності. У 1–4 класах закладів загальної середньої освіти здійснюють формувальне та підсумкове (річне) оцінювання. Вибір форм, способів, видів оцінювання залежить від дидактичної мети, етапу опанування програмовим матеріалом, особливостей змісту предмета вивчення, інтегрованого курсу, тощо.

Як видно з таблиць 2.1 та 2.2, під час традиційного навчання вчитель виступає як основне джерело передачі знань та інформації, незважаючи на це, він застосовує різноманітні методи, прийоми навчання та активні форми організації навчального процесу. Домінуючий акцент його функціональної діяльності являє собою передачу певного обсягу знань, вмінь та навичок, а навчання в умовах воєнного стану практико-орієнтоване, видозмінене під виклики сьогодення.

Отже, важливими організаційно-педагогічними умовами оптимізації освітнього процесу щодо реалізації методик під час воєнного стану є:

- оновлення в залежності від можливостей під час кризисної міграції змісту методичних прийомів;
- створення освітнього середовища, орієнтованого на формування мотивації, а також здатності до сприйняття інформації;
- озброєння учнів новим інструментарієм засвоєння знань.

2.2 Виокремлення індикаторів ефективності уроків у воєнний час

Багато авторів, науковців приділяють увагу питанню методичного забезпечення уроків початкової ланки освіти. За останні часи розробкою навчально-методичного забезпечення для початкової школи займалися такі педагоги, як: Савченко О.Я, Шиян Р.Б. [32], Гаяш О.В.[33], Воскресенська Н. О., Цєпова І. В. [34], Пономарьова К. І. [35], тощо.

Методичні аспекти проведення уроків у початковій школі в умовах війни вимагають особливої уваги та підходу. Основні принципи та підходи до навчання в таких надзвичайних умовах можуть бути описані наступним чином:

- забезпечення безпеки учасників навчального процесу включає в себе ретельне вивчення та дотримання всіх вимог безпеки щодо умов воєнного конфлікту, організацію місцевого захисту та навчання учнів діяти під час надзвичайних ситуацій;
- використання інтерактивних та практичних методик, активну участь учнів у навчальному процесі, сприяючи кращому засвоєнню матеріалу.

Використання групової та парної роботи для сприяння взаємопідтримки та розвитку комунікативних навичок молодших школярів;

- психологічна підтримка учнів має включати організацію консультацій психолога для тих, хто може потребувати психологічної допомоги у зв'язку зі стресовими ситуаціями;

- використання інформаційних технологій та дистанційних методів навчання. Впровадження віддалених форм навчання та використання електронних ресурсів для надання доступу до навчання у віддалених районах;

- індивідуалізація навчання, врахування особливостей учасників освітнього процесу та введення в навчальний процес індивідуального підходу до учнів;

- оптимізація навчального процесу, ретельне планування та врахування доцільності та актуальності наробок при складанні розкладу та програми навчання. Врахування технічних та фізичних можливостей учнів;

- співпраця з батьками та громадою. Залучення батьківського колективу до навчального процесу, інформування їх про підхід навчання та можливості надання допомоги;

- моніторинг та оцінювання успішності. Постійний аналіз навчальних досягнень учнів та вживання заходів для покращення навчального процесу;

- розробка та адаптація навчальних матеріалів, які враховують специфіку ситуації в умовах війни. Відсутність тригерних ситуацій, малюнків або розмов під час освітнього процесу [36].

Майже не висвітленими є аспекти, які пов'язані з вивченням впливу сучасних військових дій, міжкультурних, соціально-економічних і екологічних проблем на процес навчання учнів початкової школи. Значна частина освітянських розробок окреслює нові пріоритети в освітянській сфері, що передбачає розробку українського загальнонаціонального проєкту майбутнього.

Неможливо не погодитись із словами Співаковського О.В., що саме «якість освіти сьогодні визначає майбутнє держави» й «українська освіта ніколи не пасла

задніх». Нові технології та інновації активно змінюють життя людей, тому навчати сучасного школяра за старими канонами зовсім не ефективно. Це і являє собою одні з головних передумов для інновації системи освіти в усьому світі. Освітні перебудови в різних країнах тривають протягом усього останнього десятиліття, але ефективними й успішними виявилися не всі, а лише ті, основу яких займали найкращі національні традиції [37].

Інновації, що сьогодні активно використовуються мають свої специфічні особливості та відрізняються змістовими характеристиками.

Всі інноваційні проєкти в галузі освіти та експерименти, проведені на всенародньому рівні, завжди становлять відповідь на поставлені завдання чи виклики теперішнього часу та ситуацій. Саме тому, першочерговості набули аспекти національно-патріотичного виховання дітей початкової школи, особливо під час розгортання російсько-української війни, у зв'язку з чим з'явилися пріоритетні проблеми формування національно-свідомої особистості, збереження української ідентичності, формування ціннісних орієнтацій індивіда, виховання громадянина-патріота нашої країни - України.

Під час воєнного стану, державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» надавала початок та науково-методичний супровід багатьом новітнім експериментам усеукраїнського рівня. Під її координування попали експерименти щодо: системи національно-патріотичного виховання учнів в умовах східного регіону України, формування громадянської компетентності учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу, розвитку в учнів загальноосвітнього навчального закладу громадянської активності у становленні громадянина-патріота України, системи виховання громадянина патріота в умовах профільного навчального закладу військово-професійної спрямованості, виховання патріотизму як базової якості громадянина держави України, педагогічних умов виховання свідомого громадянина-патріота у загальноосвітньому навчальному закладі, розвитку учнівського дитячого об'єднання як чинника становлення патріотично-громадянської активності особистості вихованця, тощо.

В цей же час, особливої уваги надали актуальності дистанційного навчання, цифровізації освіти, здоров'язбережувальних практик та психолого-педагогічної підтримки. За цими напрямками актуальними на сьогоднішній день є такі експерименти та інноваційні проєкти в сфері освіти як: «Нова Українська школа», «Інтелект України», «Росток», «Національний освітній технопарк», «Авторська школа в Україні», «Вальдорфська школа в Україні», інформаційна технологія «Єдина школа», «Я – дослідник 2.0 (дидактична система природничо-математичної початкової освіти)», «Технологія навчання учнів початкової школи «Розумники» (SmartKids)», «Європейська інтегрована модель школи з угорською мовою навчання», «Науково-методичні засади формування єдиного мережецентричного інформаційно-освітнього середовища загальноосвітніх навчальних закладів України», тощо.

За назвами перелічених освітніх проєктів відчуваються особливості модернізації, розвитку українського навчального простору та звертається увага всі спектри інноваційної діяльності, котрі здійснюються відповідно до вимог теперішнього світу й потреб українців.

Такі експерименти всеукраїнського рівня та новітні освітні проєкти роблять значний позитивний внесок на становлення суспільної поведінки учнів початкової школи. Врахування, вивчення й дослідження надбань українських педагогів-новаторів, наукових кадрів, створення авторських шкіл вказує на високу повагу до цінностей власного народу, до свідомого бажання розвивати та збагачувати досягнення української нації.

Директор ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Євген Баженов вважає, що у даному контексті експерименти є вагомим рушійною силою для розвитку української освіти і науки [3].

Воєнний стан створює низку викликів для навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах. У цих умовах особливо важливі мати чіткі показники ефективності уроків для того, щоб забезпечити можливий рівень навчання та максимальну безпеку учнів.

У ході педагогічної виробничої практики на базі Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 28 Херсонської міської ради (за українським законодавством) нами було проведено ряд бесід й опитувань з практикуючими педагогами, що допомогло нам виокремити наступні індикатори, котрі можна використовувати для оцінки ефективності уроків у початковій школі:

- рівень залучення учнів до навчального процесу. Доцільними будуть спостереження за активністю та інтересом дітей під час уроку. Варто звертати увагу на те, чи не відмовляються учні від запитань, чи приймають участь у дискусіях та чи виконують завдання;
- рівень розуміння матеріалу. Цей аспект включає в себе перевірку засвоєння учнями навчального матеріалу за допомогою письмових або усних тестів, завдань для самостійної роботи, додаткового пояснення тощо;
- аналіз домашніх завдань та робіт. Перевірка якості та рівня зусиль, які учні докладають до виконання завдань. Це може бути показником самостійності та підготовленості учнів [38];
- оцінка активності вчителя. Спостереження за тим, як вчитель працює на уроці, чи він/вона дає достатньо чітких пояснень, стимулює обговорення та розв'язання проблеми;
- взаємодія та співпраця. Має бути оцінка взаємодії між учнями під час групових або партнерських завдань. Це важливо, особливо в умовах воєнного стану, де спільна робота та взаємодопомога зазвичай стають ключовими для успіху;
- безпека та здоров'я учнів. Оцінка того, наскільки ефективно вжито заходи для забезпечення безпеки та комфорту учнів в умовах воєнного стану;
- реакція на непередбачувані ситуації. Включає в себе те, як вчитель та учні реагують на надзвичайні обставини. Прикладами таких обставин є повітряна тривога, вимкнення світла або води, пожежа.

Дані індикатори оцінюють ефективність навчання в умовах воєнного стану та прийняті необхідні заходи для забезпечення найвищого рівня безпеки та навчання молодших школярів.

Після виокремлення індикаторів, шляхом опитування практикуючих педагогів, ми виділили найбільш актуальні шляхом створення рейтингу (див. рисунок 2.1).

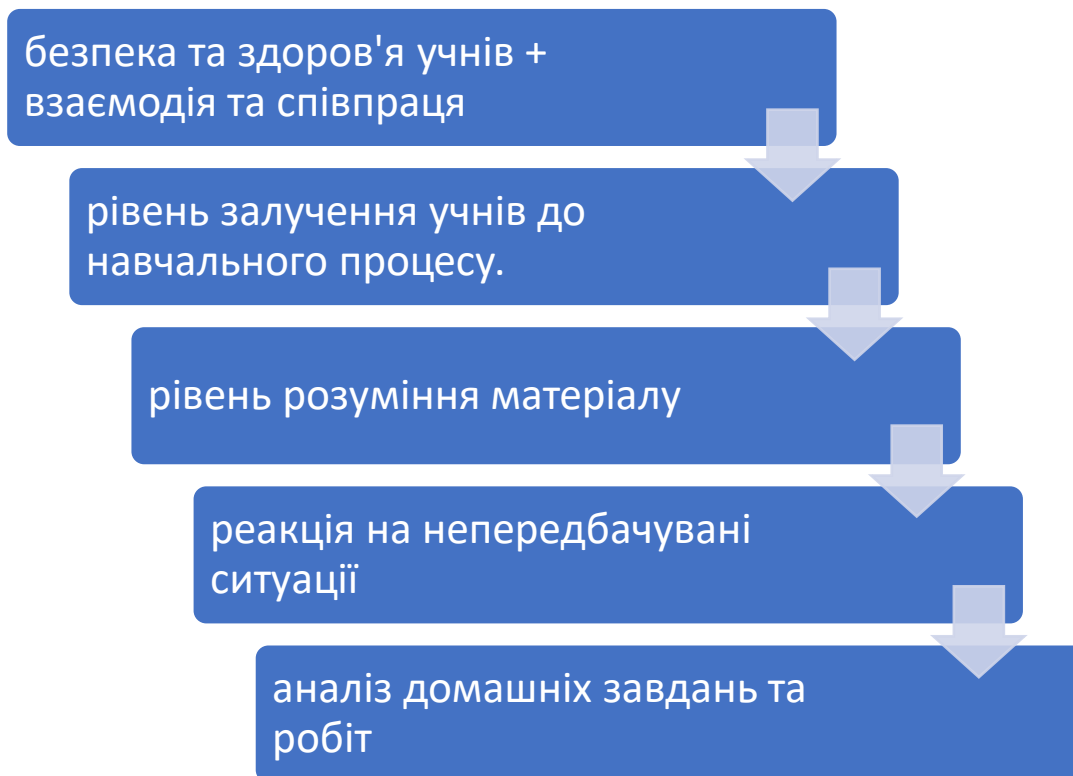

Рис. 2.1 Рейтинг індикаторів ефективності згідно опитуванню педагогів

Для ефективного навчального процесу педагогам важливо приділяти багато уваги емоціям і відносинам. Будь-що може стати тригером для емоційних реакцій учнів. Під час підготовки до уроків педагоги мають підбирати фото, відео та музику без можливих неприємних спогадів для дітей. Бажано знати, який досвід отримала родина, щоб надати, за потребою, підтримку. Варто уникати несподіваних звуків.

Будь-який навчальний процес має починатися з відчуття безпеки учнів та педагога, наскільки це буде можливо. Безпека являє собою передбачуваність, знання й можливість застосування правил, знання території місцезнаходження, фізичну недоторканість, повагу до власних кордонів. Практикуюча психологиня,

Світлана Ройз, рекомендує починати урок з постукування долонями по столах, створення із ручок та олівців кола, яке являтиме собою імпровізований захищений простір. Єдність неймовірно важлива й урок може бути розпочатий піснею, можливо, за супроводу спільного співу, а також створенням девізу для класу, ритуали привітання або прощання, робити загальні проєкти, разом допомагати Збройним силам України, висаджувати рослини або робити годівнички для пташок буде гарною ідеєю. Має бути підтримка в заохоченні та фіксація результату учнів.

Для ефективного навчального процесу потрібно одразу вводити правила і домовлятися із учнями про те, що є прийнятним у Вашому шкільному колективі. Практичним прикладом може бути введення заборони на вживання ненормативної лексики, з котрою більшість учнів, на наш превеликий жаль, ознайомлена, а деякі й використовують у власному мовленні.

В умовах війни, коли українці проживають стрес або певний травматичний досвід, то більшість перестають відчувати свої потреби, тому треба нагадувати учням пити воду, мати збалансований перекус, ходити до туалету, рухатись, тощо.

Треба уникати перевантаження, неочікуваних та неусвідомлених реакцій школярів. Інформація має подаватися в спрощеному вигляді, без перенасичення текстом або яскравими позначками.

Стрес та травматичний досвід має можливість до зміни сприйняття часу й реальності в цілому. Педагогам обов'язково варто наголошувати на поточній даті, годині та місцезнаходженні учнів.

Правила, рутини, обов'язки учні мають чітко знати й дотримуватися. Чим більше спостерігається тривоги в учнів, то тим більше інформації та пояснень потрібно давати молодшим школярам. Вони мають розуміти що за чим буде йти по діях.

За потреби, нагадуйте учням своє ім'я та по-батькові. Інколи учні можуть забувати дану інформацію.

Під час стресу всі ми більш "правопівкульні". Учні не так уважні до слів, як до сигналів сенсорних, невербальних.

Досвід школяра, котрий зазнав травматизації - фрагментований. Діти можуть не пам'ятати того, що на погляд дорослих, неможливо забути. Треба налагоджувати зв'язок минулого, теперішнього й майбутнього. Коли дитина повернулась до місця в якому навчалася, то потрібно ходити разом по навчальному закладу, пригадувати, торкатись речей, котрі там залишились і знайомі.

Дітям необхідний досвід перемог і взаємопідтримка. Маленькі знайомі завдання або вправи, в яких можна було б швидко побачити позитивний результат. Відзначення успіхів за день сприятиме полегшенню перенесення складного досвіду, стресу та травматизації.

Обов'язково проговорити з учнями інформацію, котра пов'язана з сиренами, укриттями.

Варто пам'ятати, що ми, як педагоги, за потреби, маємо співчувати, а не жаліти. Діти, однозначно, переживають складний досвід, але з часом точно впораються. Акцентуйте свою увагу на їх силі й підтримуйте в тому, в чому зможете [39].

В процесі дослідження нами була написана й опублікована стаття про адаптацію учнів до нових реалій навчання в умовах війни, де зазначається, що освіта в наш час вимагає ефективного комплексного системного підходу і співпраці всіх учасників навчального процесу, а саме вчителів, батьків, учнів.

З дня початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну близько 800тис. учнів очної форми навчання перейшли на більш адаптовану під вимушені умови - дистанційну та сімейну. Більш за все дані зміни відбулися в південних та східних регіонах [40].

Після проведення опитування батьків в експериментальному першому класі Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 28 Херсонської міської ради (за українським законодавством) щодо їх оцінки ефективності навчального процесу і з цього надання переваги певним формам навчання, було

виокремлено, що найбільш актуальною вони вважають очну, за яку проголосували 48 % батьківського колективу, дистанційну форму підтримали 23 %, а за змішану проголосували 29 %. Призупинення освітнього процесу батьки не вважають необхідністю (див. рисунок 2.2).

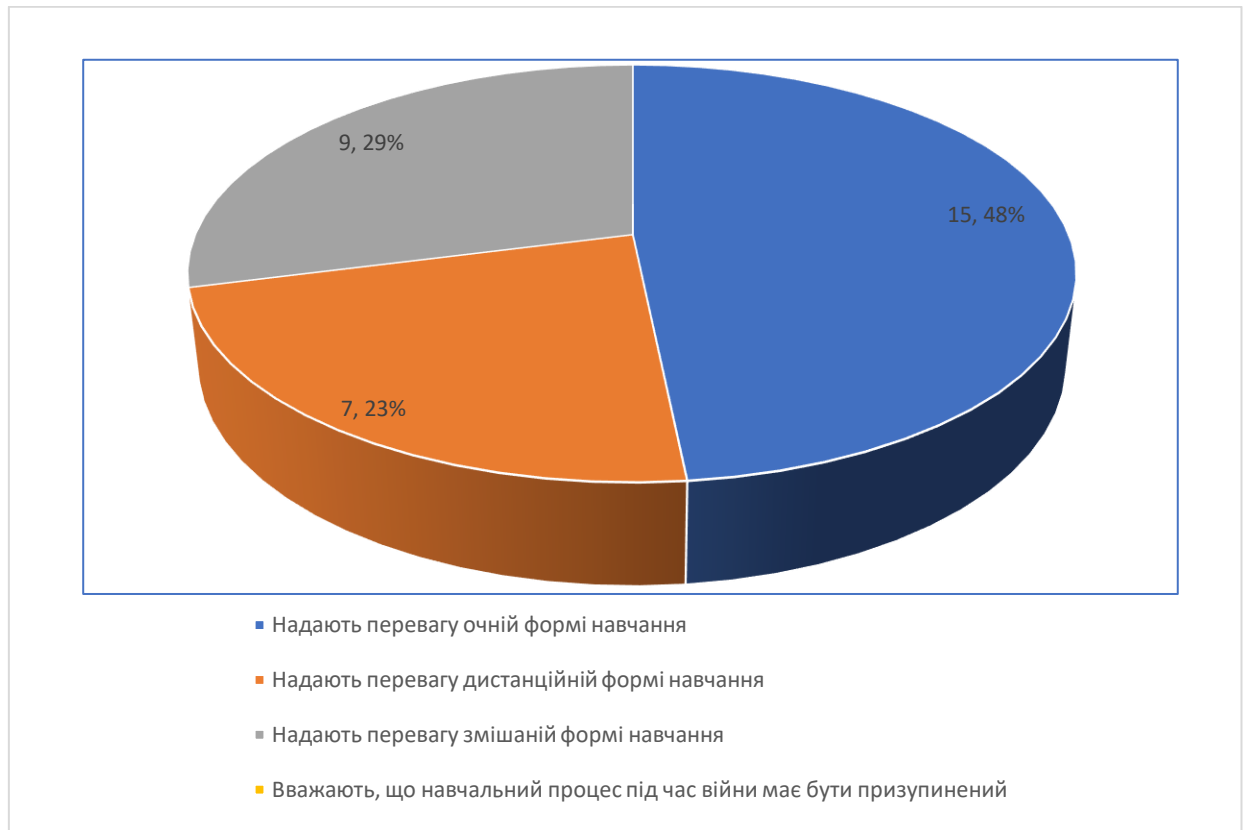

Рис. 2.2 Показники надання переваги формам навчання

Враховуючи дані аспекти, педагогами має відбуватися ефективно забезпечення сучасного та безпечного навчання учнів початкової школи в умовах війни.

2.3 Аналіз змін у навчальних навичках учнів

Згідно Павелкіну Р.В., навичка являє собою дію, яка утворилась шляхом регулярного застосування та визначається високим рівнем засвоєння й відсутністю покрокового свідомого контролю за виконанням. Вони - компоненти свідомої діяльності особистості, котрі виконуються абсолютно рефлексорно [41, с. 111].

Навчальні навички являють собою набір вмінь і здібностей, котрі дозволяють ефективно здобувати нові знання, розуміти та аналізувати

інформацію, а також успішно використовувати отримані знання в практичній діяльності. Сюди можна включити навички читання, письма, аналізу текстів, математичні навички, критичне мислення, уміння працювати з інформаційними джерелами та багато інших. Навчальні навички є важливим елементом освіти й дозволяють людям навчатися, розвиватися та досягати своїх цілей у навчанні та професійній діяльності.

В сьогоденних умовах учень у шкільні роки має практично опанувати все те, що приносить реальну користь не лише йому, а й всій країні [42].

Під час війни, в дітей початкової ланки освіти, спостерігаються різноманітні зміни в навчальних навичках. Можуть змінюватися заклади освіти, з'являється стрес, вони можуть відчувати нестабільність навколишнього середовища [43]. Дані процеси трансформації виокремлюють собою подальші зміни:

1) погіршення концентрації уваги. В умовах стресу та тривоги, учням може бути складно зосередитися на уроках та повною мірою виконати навчальні завдання;

2) погіршення пам'яті та запам'ятовування. Сильний стрес може вплинути на роботу пам'яті, в тому числі на здатність довго запам'ятовувати й відтворювати інформацію [44];

3) зміни в психоемоційному стані. Стрес та тривога можуть впливати на емоційний стан учнів, що може відбитися на їхньому навчальному процесі;

4) зміни в навчальних досягненнях. Умови війни можуть призвести до зниження рівня навчальних досягнень учнів через важкість зосередження та навчання в нестабільних умовах;

5) специфічні травми. Деякі учні можуть переживати війну особливо тяжко через травматичні події, які впливають на їхні навчальні можливості;

6) соціально-психологічні аспекти. У воєнних конфліктах діти можуть втрачати своїх близьких, переїжджати, втрачати звичну соціальну підтримку, що може вплинути на їх соціальну адаптацію та взаємодію з оточуючими;

7) відставання у навчанні. Зміни в навчальному процесі може призвести до тимчасового або тривалого відставання в навчанні в порівнянні з довоєнним періодом. [45].

Шляхом опитування педагогів, котрі працюють під час воєнного стану, ми визначили найбільш часті зміни в навчальних навичках учнів початкової школи під час війни й оформили результати у вигляді таблиці (таблиця 2.3), в якій можна побачити, що найбільш вираженою зміною в навичках є погіршення концентрації уваги молодших школярів, а найменш – специфічні травми(травмуючі події).

Таблиця 2.3

Зміни навчальних навичок

Зміна в навчальних навичках	% вираженості
погіршення концентрації уваги	80
погіршення пам'яті та запам'ятовування	67
зміни в психоемоційному стані	30
зміни в навчальних досягненнях	35
специфічні травми	5
соціально-психологічні аспекти	13
відставання у навчанні	75

Важливо забезпечити підтримку дітей, котра буде включати психологічну та педагогічну допомогу, а також створення стабільного та безпечного навчального середовища.

Сучасна освітня система в Україні знаходиться на етапі трансформації, в процесі якої переглядаються підходи та принципи освітнього процесу. Зазначається активне впровадження інклюзивної освіти, принципів педагогіки партнерства, антибулінгових програм, тощо. Нинішня ситуація українського суспільства може призводити до агресивної поведінки дітей та їх батьків. Україні ще потрібно прикласти зусилля для розв'язання проблеми конфліктів та агресивної поведінки серед дітей, а також активно враховувати погляди та думки

дітей у навчальному процесі. Згідно із даними ЮНІСЕФ, 67% учнів стали жертвами булінгу, обумовленого походженням, місцем проживання, статусом, матеріальним станом та іншими чинниками. Дослідження показують, що проблема конфліктів, булінгу та насильства особливо актуальна в навчальних закладах, де навчаються діти із статусом внутрішньо переміщених осіб. Результати опитувань та моніторингів вказують на необхідність розробки комплексної технології формування гуманістичних відносин між усіма учасниками освітнього процесу у загальноосвітніх закладах [3].

Українські освітяни мають структурувати те, до чого батькам, вчителям та директорам загальноосвітніх закладів освіти нині варто бути готовими. Створювати нові освітні продукти, методички з непростих педагогічних та психологічних тем, про ті аспекти, котрі можуть зараз проявлятися і що ми можемо робити.

Всі школярі – батьки – освітяни – супергерої. У кожного відкривається свій новий фронт.

Неминучі прогалини в знаннях за літній період, що унеможлиблює прогнозування скільки часу потрібно відвести на повторення матеріалу. До щорічного літнього забування в учнів додався ще й стрес, котрий впливає на роботу довгострокової пам'яті. Молодшим школярам важливо пояснювати, що це не критично - поступово все пригадається.

Діти початкової школи під час канікул не виділяють достатньо часу на письмо ручкою на папері, йде відвикання. Через це у багатьох відбувається зміна почерку, спостерігається певний регрес в письмових навичках. Вправи на розслаблення м'язів, поліпшення пам'яті допоможуть активізувати темп навчання, і темп письма зокрема.

Є випадки, коли діти, котрі пережили досвід травматизації забувають правила орфографії, тривалий час не стабілізуються, бо на наслідки ковіду накладається стрес. Доречним буде застосування ігор зі словами, кросвордів, дидактичних карток.

Можливі складнощі зі знаннями та навичками, які пов'язані з орієнтацією в просторі. Наприклад, складнощі з вживанням прийменників –над – за - під – через, тощо. Варто залучати дітей в активності, в яких учні можуть створювати 3-д моделі з лего або пластиліну, певні орігамі, займатися ліпкою, спортом, грати на музичних інструментах.

Навички читання в молодших школярів можуть погіршитись і треба пам'ятати про тимчасовість даного процесу. Або ж може бути навпаки, що учні починають адаптуватися до стресу за допомогою літератури. Читання може допомагати бути більш сконцентрованими й морально стійкими. Герої творів стають імпровізованими друзями дітям, і школярі понурюючись у світ книжок абстрагуються від зовнішніх проблем.

Учні під час освітнього процесу можуть крутити та маніпулювати чимось в руках, рухатися туди-сюди на стільці – це не відволікання, це їх спосіб «загальмувати» зайві сигнали – багато дітей так, навпаки, концентрується. В таких випадках доцільно включати руханки в навчальний процес.

Багато дітей протягом останнього періоду звикли тримати телефон у руках, розглядаючи його як символ контролю та управління, відчуття безпеки та зв'язку з близькими людьми. На нашу думку, доцільно буде включати мобільні додатки в процес навчання [38].

Отже, зміни в навчальних навичках будуть неминучі після стресу викликаного воєнним станом. Педагогам важливо знати і нормалізувати батькам та учням, що така ситуація в наших умовах зрозуміла, цього не варто боятися, це очікувано та тимчасово.

2.4 Використання інструментів комунікації та зворотного зв'язку, які сприяють незалежному учінню в початковій школі в умовах війни

Останнім часом світ все більше переходить до цифровізації. Умови війни значно ускладнили навчальний процес, але важливо пам'ятати, що навчання завжди можна організувати, навіть у таких складних умовах. Очна форма навчання змінюється на дистанційну або змішану через нестабільну безпекову

ситуацію навколо. Використання ефективних інструментів комунікації та зворотного зв'язку відіграє ключову роль у підтримці незалежного навчання в початковій школі в таких ситуаціях. Дистанційне навчання – свого роду рятівник, що може зробити освітній процес ефективним завдяки безперервному доступу учнів до навчальних занять. Після ознайомлення з літературними джерелами з даної тематики, ми виділили наступні підходи:

- використання віртуальних платформ та онлайн-інструментів, таких як Zoom, Google Meet або Skype є досить ефективним. Вони допомагають вчителям і учням спілкуватися онлайн, обмінюватися матеріалами та завданнями з будь-якої точки світу.

Опитування вчителів, котрі працюють під час війни показало, що 100% вчителів, хоча б декілька разів місяць, але використовують онлайн-платформи під час освітнього процесу. Вже декілька років поспіль освітяни України долають серйозні виклики, пов'язані спочатку з пандемією COVID-19, а зараз у зв'язку з введенням на всій території нашої держави воєнного стану. В нинішніх умовах підвищилось значення онлайн-навчання. Українські педагоги оволоділи відповідними дистанційними технологіями та доречно використовують сучасні методи та прийоми організації навчального процесу [3].

- Електронна пошта та месенджери. Створення групових чатів для спілкування та обговорення завдань. Важливо додавати чіткі інструкції та встановлювати регулярні години доступності для питань, котрі можуть виникати у здобувачів освіти та їх батьків.

Використання платформ навчання на відстані – не щось незвичне, а вимушені реалії нашого часу. Молодші школярі активно використовують такі популярні платформи, як Google Classroom або Microsoft Teams. В них педагоги можуть розміщувати матеріали, завдання та надавати зворотний зв'язок учням.

- Вчителі можуть записувати уроки та давати завдання в відеоформаті. Це дає можливість учням переглядати матеріали у зручний для них час та при наявності стабільного Інтернет-з'єднання.

- Спільні документи та хмарні сервіси. Позитивно відобразиться робота з використанням Google Docs, Microsoft Office Online чи інших хмарних сервісів для колективної роботи над завданнями.
- Використання електронних підручників та навчальних ресурсів, які доступні онлайн.
- Створення онлайн-групи для батьків, де вони зможуть отримувати інформацію про навчання, задавати запитання, ділитися своїми враженнями або хвилюваннями.
- Підтримка регулярного контакту з учнями, відповіді на їхні запитання та надання допомоги, за необхідності.

В експериментальному класі Херсонської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 28 Херсонської міської ради (за українським законодавством), де кількість учнів в першому класі складає 31 особу (15 дівчат та 16 хлопчиків) на етапі компаративного аналізу нами було проаналізовано використання цифрових технологій у школі та поза її межами. До всіх запропонованих опитувань долучились абсолютно всі батьки та учні класу.

Класний керівник 1-го класу, вчитель другої категорії - Ольга Геннадіївна Риженко, котра має 9 років досвіду педагогічної роботи, активно з нами співпрацювала, надавала необхідну інформацію та налагоджувала нашу взаємодію з учнями та батьками класу.

Сучасне життя неможливо уявити без цифровізації. Інформаційні технології заповнили абсолютно всі ніші сьогодення. Учні початкової школи можуть користуватися різними засоби цифрової комунікації, такими як: Zoom, Google Classroom, ClassDojo, тощо.

Під час бесіди з вчителем ми дізналися, що учні під час навчального процесу користуються Google Classroom - безкоштовним веб-сервісом, створеним Google для навчальних закладів і має на меті спрощення створення, поширення й класифікації завдань електронним шляхом.

У ході експериментального дослідження, нами було виявлено, що більшість учнів (20 осіб – 64 %), користуються цифровими додатками та

пошуком інформації в інтернеті під контролем батьків, меншість (11 осіб - 36 %), мають необмежений доступ до даних продуктів. З цього можна окреслити, що актуальною буде робота педагога щодо ознайомлення дітей та їх батьків із основами медіаграмотності, кібер-безпеки, кібер-булінгу, кібер-фішингу, кібер-грумінгу, тощо.

В 21 столітті, наявність засобів комунікації – не забаганка, а необхідність. Після дослідження нами наявності в батьків і учнів систем обміну миттєвими повідомленнями, було визначено високий рівень користування вайбером, телеграмом та електронною поштою (таблиці 2.4 та 2.5), а це полегшує спілкування та освітній процес в цілому. Бо вчитель може вчасно донести інформацію до батьків, повідомити про зміни в навчальному процесі, надіслати завдання, фото- або відеоматеріали, записані голосові повідомлення, певні мелодії, документи у різних форматах.

Таблиця 2.4

Наявність засобів комунікації в батьків

Засоби комунікації	Батьки
Telegram	70%
Viber	100%
WhatsApp	15%
Messenger	87%
Електронна пошта	100 %

Таблиця 2.5

Наявність засобів комунікації в учнів

Засоби комунікації	Учні
Telegram	55%
Viber	75%

WhatsApp	4%
Messenger	6%
Електронна пошта	14%

Шляхом опитування учнів початкової ланки освіти ми виявили, що всі діти мають засоби для навчання в онлайн-форматі. Майже половина учнів мають власний комп'ютер, ноутбук або планшет, а чотири здобувача освіти ділять дані засоби з іншими особами. 32 % учнів використовують для навчання власні смартфони, а 10 % ділять смартфони з іншими особами (див. рисунок 2.3). Варто пам'ятати, що сучасні навчальні цифрові інструменти передбачають використання їх на смартфоні, комп'ютері чи ноутбуці. Телефонний формат обмежує можливості повноцінної участі в освітньому процесі, бо через невеликий розмір екрану важко виконувати деякі функції, наприклад у Zoom виділяти кольором або з'єднувати певний фрагмент, редагувати текст, тощо.

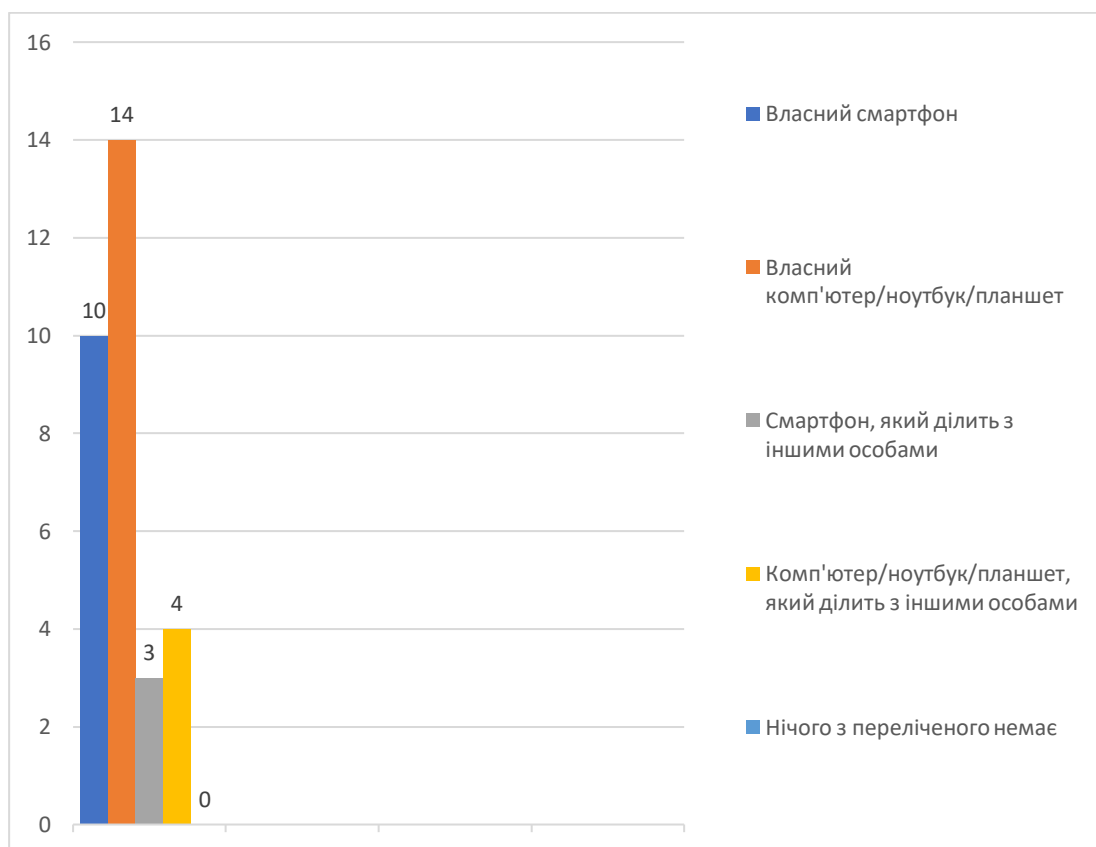

Рис. 2.3 Визначення наявності засобів зв'язку для навчання

Наше дослідження виявило, що більшість учнів класу та їх батьки мають сторінки в соціальних мережах (див. рисунок 2.4 та 2.5).

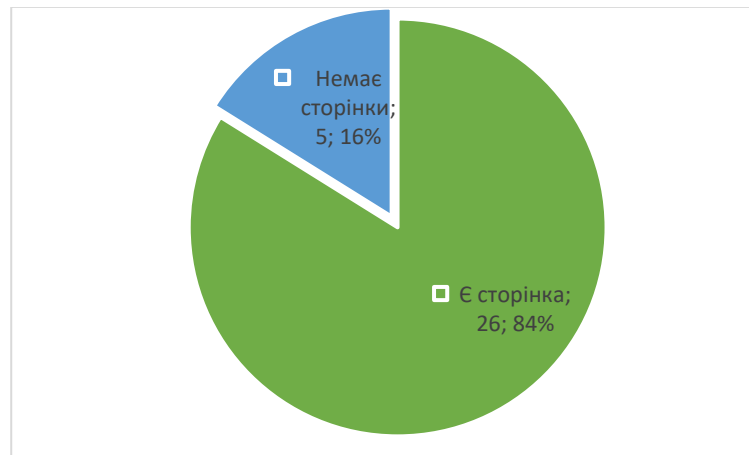

Рисунок 2.4 Наявності сторінки дітей в соціальних мережах

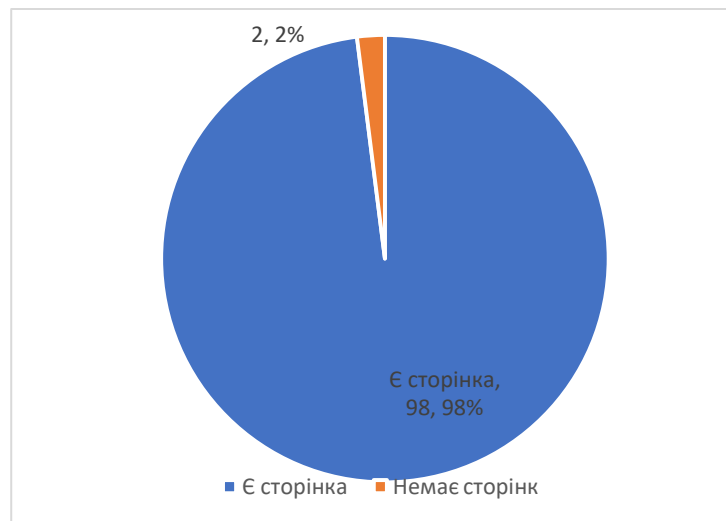

Рисунок 2.5 Наявності сторінки дітей в соціальних мережах

За допомогою методу математичної статистики нами було визначено, що найбільш популярною соціальною мережею дітей є китайський застосунок TikTok, а батьків – Facebook. (таблиці 2.6 та 2.7)

Таблиця 2.6

Користування учнями соціальними мережами

Користування соціальними мережами	Учні
TikTok	95%
Facebook	6%
Instagram	88%

Twitter	3%
Інші соц.мережі	0%

Таблиця 2.7

Користування батьками соціальними мережами

Користування соціальними мережами	Батьки
TikTok	18%
Facebook	88%
Instagram	73%
Twitter	6%
Інші соц.мережі	0%

Спілкування педагога з учнями й батьками може відбуватись і за допомогою електронної пошти. В результаті опитування було виявлено, що батьки користуються такими поштовими сервісами, як: Ukr.net, Meta, Gmail й Outlook. Найбільш поширена поштова система від Google – Gmail. (див. рисунок 2.6), і більшість батьків користується особистими електронними адресами (див. рисунок 2.7).

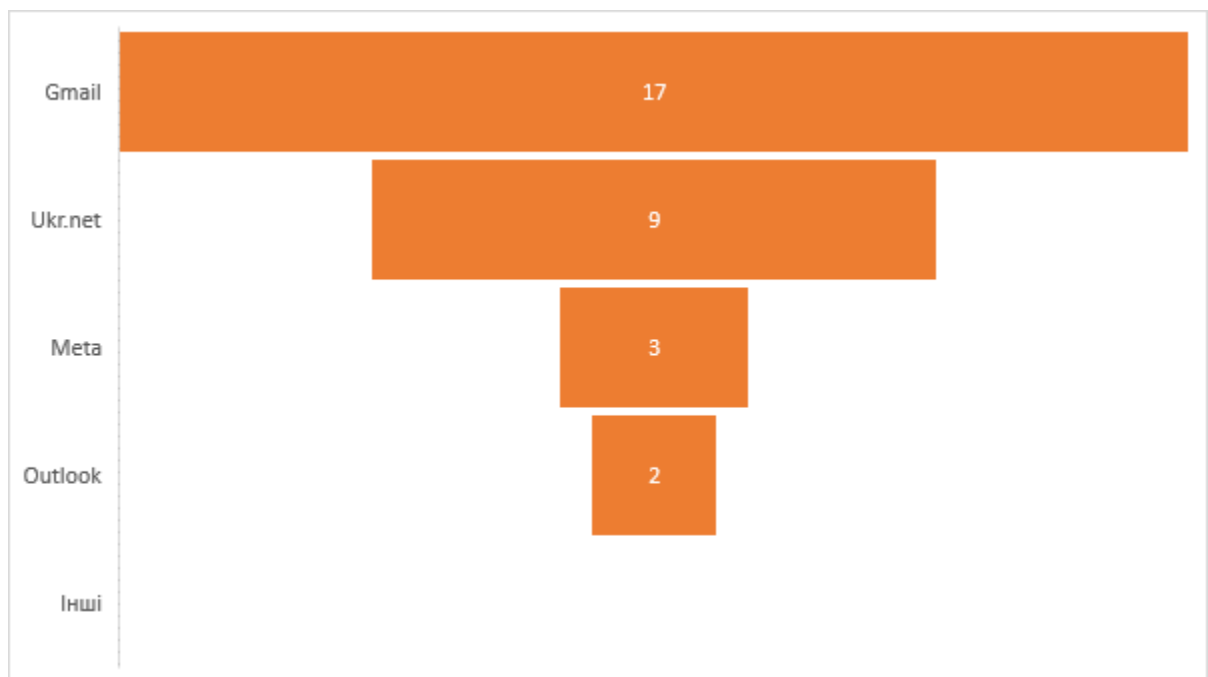

Рисунок 2.6 Користування батьками поштовими системами

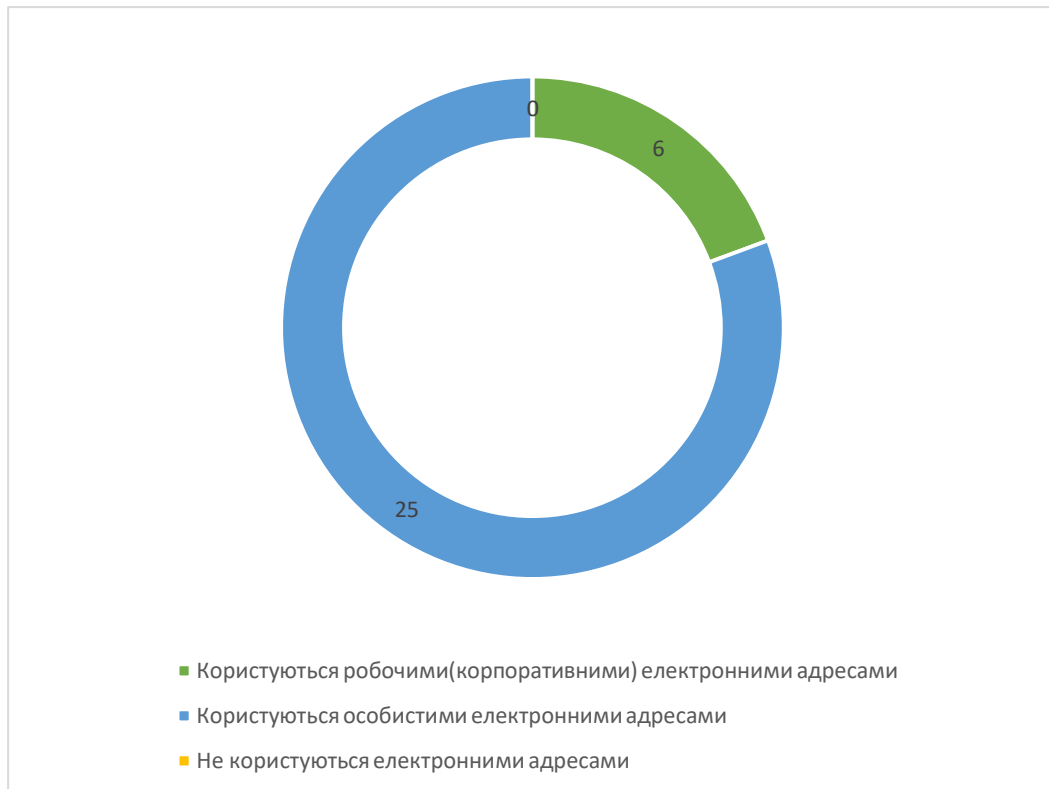

Рисунок 2.7 Користування робочою чи особистою поштою

Нами було проаналізовано, що сторінка класу в соціальних мережах відсутня, але є сторінка школи у фейсбуці. Під час спілкування з вчителем ми дізналися, що педагог перед публікацією фото або відеоматеріалів, у яких є обличчя та особисті дані учнів бере в батьків дозвіл на їх оприлюднення в соціальних мережах. Батьки ще ні разу не заперечували публікації матеріалів. Ми переконані, що наявність чи відсутність сторінки ніяк не впливає на освітній процес, але для популяризації та пізнаваності закладу освіти це є одним із ключових моментів.

Сторінка вчителя часто попадає під увагу батьків. Нами визначено, що 7% батьків експериментального класу дотримуються думки, що сторінка педагога - частина його освітянського життя, інші – 93% вважають акаунт вчителя в соціальних мережах його особистою справою. На нашу думку, класному керівнику варто дотримуватись педагогічної етики, свідомо підходити до поширення інформації з інших джерел, контролювати якість та достовірність опублікованого або поширеного ним контенту.

З проведеного ряду опитувань щодо використання батьками й учнями цифрових можливостей можна зробити висновок, що абсолютно всі батьки й діти експериментального класу долучені до сучасних засобів зв'язку та комунікації, що сприятиме ефективній організації навчального процесу.

Тож важливо, щоб усі учасники освітнього процесу, тобто учні, вчителі й батьки були відкриті до використання та навчання за новими методиками, технологіями та інструментами. Також треба надавати підтримку та мотивувати всіх у таких непростих умовах.

ВИСНОВКИ

Умови війни створюють значні труднощі для навчального процесу в початковій школі. Однак застосування відповідних методичних підходів та практичних рекомендацій сприяє неперервності освіти та підтримці дітей під час війни. Важливою є співпраця вчителів, адміністрації, батьків і громади для досягнення цієї мети. В результаті проведеного дослідження ми досягли поставленої мети та виконали передбачені завдання, зазначені в вступі:

1. Джерельна база щодо опису методики навчання в умовах воєнного стану в Україні досить малочисельна, майже відсутня. Але нові наукові підходи розробляються, аргументуються й запроваджуються майже щодня. Це пояснюється відносно нещодавнім розвитком дослідження науковцями даного напрямку. Проблемою використання методик навчання займалися такі педагоги, як Савченко О.Я., Масол Л.М., Скворцова С.О., Бондар В.І., Байбара Т.Н., Вашуленко М.С., Скрипченко Н.Ф., тощо.

Нами було визначено, що для теми нашого дослідження важливі такі дефініції, як: система, метод, методика, методологія, технологія, тощо.

В основу нашого дослідження ми поклали трактування методики як комплексу методів і прийомів, спрямованих на ефективне виконання різних завдань; вивченні методів викладання конкретної науки або предмета.

2. Важливими шляхами формування сприятливих умов для навчання учнів початкової ланки освіти під час воєнного стану є: забезпечення безпеки дітей у навчальному закладі; забезпечення психологічної підтримки учням, батькам та вчителям; розробка гнучких планів навчання, котрі дозволяють адаптуватися до непередбачуваних умов; використання різноманітних педагогічних методів та форм навчання для створення цікавих та змістовних уроків; наявність обширної науково-методичної бази та зручної сучасної інфраструктури; врахування індивідуальних особливостей кожного учасника освітнього процесу; формування в дітей почуття патріотизму, відповідальності за власну країну та активної громадянської позиції.

3. Проведений компаративний аналіз традиційного освітнього процесу (за даними Петухової Л.Є.) та за умов війни (шляхом бесід та опитувань практикуючих педагогів очної/дистанційної/змішаної форм навчання в Україні та адаптованої очної початкової школи закордоном) показав, що є зміни, котрі стосуються мети, принципів, змісту, форм навчання, засобів навчання. Нині мета навчання, окрім опанування та засвоєння навчального матеріалу, спрямована на психологічну підтримку, спілкування, перемикання уваги дітей. Класичний зміст навчання став більш інтегрований, орієнтований на практичне застосування. Активного застосування набули проблемно-пошукові, дослідницькі методи, веб-системи навчання (онлайн та офлайн), мультимедійні методи представлення навчальної інформації. З'явилося використання інноваційних технологій: проектної, проблемного навчання, ігрової, критичного мислення, тощо.

4. Для ефективного налагодження навчання мають бути застосовані наступні організаційно-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу:

- оновлення в залежності від можливостей під час кризисної міграції змісту методичних прийомів;
- створення освітнього середовища, орієнтованого на формування мотивації, а також здатності до сприйняття інформації;
- озброєння учнів новим інструментарієм засвоєння знань.

5. Важливими індикаторами оцінки ефективності уроків у початковій школі в воєнний час є: рівень залучення учнів; рівень розуміння матеріалу; оцінка активності вчителя; взаємодія та співпраця; безпека та здоров'я учнів; реакція на непередбачувані ситуації.

Ефективними інструментами комунікації та зворотного зв'язку виділено наступні: використання віртуальних платформ та онлайн-інструментів, таких як Zoom, Google Meet або Skype; електронна пошта та месенджери; створення групових чатів для спілкування та обговорення завдань; спільні документи та хмарні сервіси (Google Docs, Microsoft Office Online, тощо).

Як показав експеримент: більшість учнів (20 осіб – 64 %), користуються цифровими додатками та пошуком інформації в інтернеті під контролем батьків,

меншість(11 осіб - 36 %), мають необмежений доступ до даних продуктів. Проведене опитування виявило, що майже половина учнів мають власний комп'ютер, ноутбук або планшет, а декілька ділять дані засоби з іншими особами. 32 % учнів використовують для навчання власні смартфони, а 10 % ділять смартфони з іншими особами. Наше дослідження виявило, що більшість учнів класу та їх батьки мають сторінки в соціальних мережах; батьки користуються такими поштовими сервісами, як: Ukr.net, Meta, Gmail й Outlook (найбільш поширена поштова система від Google – Gmail); більшість батьків користується особистими електронними адресами, а не корпоративними.

Магістерське дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми і може розроблятися в подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту: Закон України від 02.07.2023 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 26.10.2023)
2. Загальна середня освіта *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita> (дата звернення: 19.10.2023)
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Nauk-metod.zbirnyk-Osv.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu-%20Innovatsiyna.ta.projektna.diyalnist.pdf> (дата звернення: 25.10.2023)
4. Петухова Л.Є. Трисуб'єктна дидактика в моделі інноваційного розвитку освітніх систем URL: file:///C:/Users/kchala_ksu/Downloads/2138-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-3820-1-10-20190424.pdf (дата звернення: 29.10.2023)
5. Педагогічні науки / за ред. Є.С. Барбіна. Херсон: ХДУ, 2014 . – Вип. 65. – С. 74-80. URL: <http://dspace.ksu.ks.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/619/%d0%a1%d1%82% d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%9f%d0%b5%d1%82%d1%83%d1%85% d0%be%d0%b2%d0%b0%20%d0%9f%d0%b5%d0%b4%20%d0%bd%d0%b0%d1 %83%d0%ba%d0%b8.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.11.2023)
6. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей. М.: Учпедгиз, 1952. – 94 с.
7. Петухова Л.Є. Інформатичні компетентності майбутнього вчителя початкових класів (В моделі трисуб'єктної дидактики): навч.-метод. посіб. Херсон: Айлант, 2009. – 521 с.

8. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К.: ВЦ «Академія», 2002. 528 с. (Серія «Альма-матер»).
9. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. М. : Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
10. Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе. – М.:Учпедгиз,1960. 290 с.
11. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды/ Сост. М.Ю.Бабанский. М.: Педагогика, 1989. 560с.
12. Махмутов М.И. Современный урок. – М., 1985
13. Бех І.Д. Проблема методів в сучасній школі// Педагогіка і психологія. 1996. - №4. 136-141 с.
14. Баранов С.П. Сущность процесса обучения. М.:Просвещение, 1981. – 315 с.
15. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ., 1997. 206 с.
16. Словник української мови: в 11 томах 1979. Т.10. 662 с. —URL: <http://sum.in.ua/p/10/106/1> (дата звернення: 29.10.2023)
17. Бондар В. Дидактика: підручник. Либідь, 2005. 264 с.
18. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навч.посіб. Київ : Веселка, 1998. 334 с.
19. Вашуленко М.С., Скрипченко Н.Ф. Буквар: підруч. для 1 кл. Вид. 7-ме. К.: Освіта. 2007. 143 с.
20. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf> (дата звернення: 25.10.2023)
21. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomend>

- [azii/2022/08/20/01/Dodatok.2.pochatkova.osvita.20.08.2022.pdf](https://mon.gov.ua/ua/osvita/2022/08/20/01/Dodatok.2.pochatkova.osvita.20.08.2022.pdf) (дата звернення: 25.10.2023)
22. Оксфордський онлайн-словник *Cambridge Dictionary* : веб-сайт. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/distance-learning> (дата звернення: 14.10.2023)
23. Відповіді на поширені запитання щодо організації освітнього процесу в умовах воєнного стану *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/vidpovidi-na-poshireni-zapitannya-shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-umovah-karantinnih-obmezhen> (дата звернення: 26. 10.2023)
24. Освіта під час воєнного стану – 30 запитань та відповідей *Освітній омбудсмен України* : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/osvita-pid-chas-voyennoho-stanu-30-zapytan-ta-vidpovidey/2022/04/18/> (дата звернення: 26.10.2023)
25. Молодший школяр: психологічні основи навчання та виховання *Освіта в Україні* – *Освіта.ua* : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/school/method/psychology/1727/> (дата звернення: 25.10.2023)
26. Рекомендації для викладання навчальних предметів: початкова школа *На Урок* : веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/post/rekomendaci-dlya-vikladannya-navchalnih-predmetiv-pochatkova-shkola> (дата звернення: 25.10.2023)
27. Поради педагогам щодо відновлення освітнього процесу в умовах війни *Інститут післядипломної освіти Університету Грінченка*: веб-сайт. URL: <https://pp.ippo.kubg.edu.ua/2022/04/03/> (дата звернення: 25.10.2023)
28. Дії учасників освітнього процесу в разі надзвичайних ситуацій *Освітній омбудсмен України* : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/dii-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu-v-razi-nadzvychnykh-sytuatsiy/2022/01/18/> (дата звернення: 25.10.2023)
29. Методи навчання та їх класифікація *Освіта в Україні* – *Освіта.ua* : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/school/method/780/> (дата звернення: 25.10.2023)
30. Рекомендації для викладання навчальних предметів: початкова школа *Знайшов* : веб-сайт. URL: <https://znayshov.com/News/Details/rekomendatsii-dlia-vykladannya-navchalnykh-predmetiv-pochatkova-shkola> (дата звернення: 25.10.2023)

31. Петухова Л.Є. Інформатичні компетентності майбутнього вчителя початкових класів (В моделі трисуб'єктної дидактики): навч.-метод. посіб. Херсон: Айлант, 2009. – 521 с.
32. Навчальні програми для 1-4 класів *Міністерство освіти і науки України* : веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 26.10.2023)
33. Гаяш О.В. Навчально-методичне забезпечення навчання грамоти першокласників з вадами інтелекту згідно з державними стандартами освіти URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/38850/1/%D0%93%D0%90%D0%AF%D0%A8%20%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8.pdf> (дата звернення: 26.10.2023)
34. Українська мова. Буквар : підруч.для 1 кл. закл.загал.серед.освіти(у 2-х частинах). Ч.1./ Н.О.Воскресенська, І.В.Цєпова. – Харків : Вид-во «Ранок», 2018. – 112с. : іл. URL: [https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books/Pidruchnuk-1kl-2018-pdf/01_Ukr_mova_Bukvar_1kl/VoskresenskaNO/Ukrainska%20mova_Bukvar_pidruchnyk%20dlia%201%20klasu%20ZZSO%20\(u%20%20chastynakh\).%20Chastyna%201%20\(Voskresenska%20%20N.%20O.,%20Tsepova%20I.%20V.\).pdf](https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books/Pidruchnuk-1kl-2018-pdf/01_Ukr_mova_Bukvar_1kl/VoskresenskaNO/Ukrainska%20mova_Bukvar_pidruchnyk%20dlia%201%20klasu%20ZZSO%20(u%20%20chastynakh).%20Chastyna%201%20(Voskresenska%20%20N.%20O.,%20Tsepova%20I.%20V.).pdf) (дата звернення: 25.10.2023)
35. Українська мова. Буквар: підруч. для учнів 1 кл. ЗЗСО(у 2-х частинах). Ч.1. / К.І. Пономарьова. К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 112с. : іл.

- URL: https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books/Pidruchnuk-1kl-2018-pdf/01_Ukr_mova_Bukvar_1kl/PonomaryovaKI/Bukvar_part1_1kl.pdf (дата звернення: 22.10.2023)
36. Коротка пам'ятка для вчителів, які працюють із дітьми під час війни. 9 правил *Нова Українська школа* : веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/korotka-pam-yatka-dlya-vchyteliv-yaki-pratsyuyut-iz-ditmy-pid-chas-vijny-9-pravyl/> (дата звернення: 25.10.2023)
37. Олександр Співаковський: освіта стає привілеєм обраних *Освіта в Україні – Освіта.ua* : веб-сайт.: URL: <https://osvita.ua/blogs/53540/> (дата звернення: 25.10.2023)
38. 8 цікавих технік, як оцінювати учнів, і що треба врахувати *Нова Українська школа* : веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/8-tsikavyh-tehnik-yak-otsinyuvaty-uchniv-i-shho-treba-vrahuvaty/> (дата звернення: 25.10.2023)
39. Світлана Ройз 2022. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=5839727506060806&id=100000708430176 (дата звернення: 21.10.2023)
40. Самостійне навчання та не адаптовані до онлайну методи викладання: головні проблеми українських шкіл *Освіторія Media*: веб-сайт. URL: <https://osvitoria.media/experience/samostijne-navchannya-ta-neadaptovani-do-onlajnu-metody-vykladannya-golovni-problemy-ukrayinskyh-shkil/> (дата звернення: 22.10.2023)
41. Павелків Р.В. Загальна психологія : підруч. – Київ : Кондор, 2009. 576 с.
42. Саух П. Ю. Сучасна освіта : портрет без прикрас : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 382 с.
43. Навички та вміння *Навчальні матеріали онлайн* : веб-сайт. URL: https://pidru4niki.com/1085112235439/pedagogika/navichki_vminnya (дата звернення: 15.10.2023)
44. Нові формати уроків та повітряні тривоги: як працюють українські школи *Освіторія Media*: веб-сайт. URL: <https://osvitoria.media/experience/novi-formaty->

[urokiv-ta-povitryani-tryvogy-yak-pratsyuyut-ukrayinski-shkoly/](#) (дата звернення: 25.10.2023)

45. Навчання дітей в умовах війни: поради педагогам від Марини Корольчук *Learning.ua* : веб-сайт. URL: <https://learning.ua/blog/202209/navchannia-ditei-v-umovakh-viiny-porady-pedahoham/> (дата звернення: 25.10.2023)